

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: سوره بقره
 تاریخ: ۴ بهمن ۱۴۰۰
 موضوع جزئی: آیه ۴۵ _ بخش اول: «استَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»
 مصادف با: ۲۱ جمادی الثانی ۱۴۴۳
 مطلب پنجم: قلمرو استعانت _ مطلب ششم: مقصود از صبر
 جلسه: ۳۹

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ وَاللَعْنُ عَلَى أَعْدَائِهِمْ أَجْمَعِينَ﴾

در بخش اول از آیه ۴۵ عرض کردیم مطالبی وجود دارد که تا اینجا چهار مطلب را متعرض شدیم. آخرین مطلب درباره این بود که چرا باید ما از خداوند تبارک و تعالی استعانت بجوییم.

مطلب پنجم: قلمرو استعانت

مطلب بعد که به نوعی در ذیل همان بحث قبلی می‌گنجد و نکته ای است مربوط است به مطلب چهارم، درباره قلمرو استعانت است. اگر باید از خداوند کمک بطلبید و دلیلش هم معلوم شد و وجه انحصارش هم مشخص شد، قلمرو استعانت کجا است یعنی ما در کجا باید از خدا طلب کمک کنیم؟ آیا این اطلاق دارد یا عرصه های خاصی را در بر میگیرد؟ پاسخ این سوال از مطالبی که در جلسه قبل گفتیم به دست می‌آید که اگر مقصد رسیدن به قله های کمال انسانیت است و اگر انسان به لحاظ اقتضاء ضعیف است، یعنی هم ضعف دارد و هم در رنج و مشقت است به واسطه دشواری ها و موانعی که در مقابل او در راه رسیدن به این مقصد وجود دارد، قهرا در همه حال و در همه جا و برای همه چیز نیازمند این کمک است. لذا استعانت مطلق است. اینکه میفرماید: «وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»، یعنی در همه امور، نه اینکه در بعضی امور باید استعانت به صبر و صلاة جست. حتی ممکن است به حسب ظاهر مشکلی هم وجود نداشته باشد، کسی در مسیر در حال حرکت باشد، مراحلی را هم طی کرده باشد، اما همان شخص برای بقاء در آن مسیر و جلوگیری از انحراف و به بیراهه کشیده شدن، باز باید استعانت بجوید. پس استعانت به نحو مطلق است و در همه حال انسان محتاج استعانت از خداوند تبارک و تعالی است.

در روایات هم داریم که به یاد خدا امر شده، اینکه انسان ها باید در همه حال به یاد خدا باشند چه اینکه یاد خدا همواره انسان را در امور مختلف کمک می‌کند. این روایت از پیامبر گرامی اسلام در نهج الفصاحة است: «أَذْكُرُوا اللَّهَ فَإِنَّهُ عَوْنٌ لَكَ عَلَيَّ مَا تَطْلُبُ؛ خدا را یاد کن، زیرا او کمک برای توست برای هرچه که طلب می‌کنی. در هر چه که انسان طلب می‌کند باید یاد خدا کند که خداوند او را کمک کند و یادش بماند که بدون کمک خداوند امکان ندارد به مقصود خودش واصل شود. پس استعانت اینجا به نحو مطلق است.

مقصود از صبر

مطلب ششم درباره صبر است، میفرماید: «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ». در اینجا بین مفسرین بحثی در گرفته است که منظور از صبر در اینجا چیست که امر شده به استعانت از صبر. حدود شش وجه برای این معنا هم در تفاسیر شیعه و هم در تفاسیر اهل سنت آمده است.

وجه اول

یک وجه این است که انسان بر ترک هر چیزی از امور دنیایی و ورود به هر چه که مربوط به دین و آخرت می شود، صبر کند. برای اینکه به طور کلی طبع انسان ها برای دوری گزیدن از مشتهیات دنیایی و روی آوردن به آخرت، شاید به خاطر آنسی که با امور مادی دارد، ابا داشته باشد. یعنی برای او سنگین است، برای طبیعت انسان ها سخت است که بخواهند از چیزهایی که در دنیا موجب انس و محبت می شود مقداری دور شوند و فاصله بگیرند، مخصوصا اگر در گذشته این وابستگی را داشتند و اینکه خودشان را پایبند به یکسری تکالیف کنند کار ساده ای نبود. لذا با توجه به اینکه خداوند متعال خطاب قرار داده یهودیان را و مجموعه ای از تکالیف و اوامر و نواهی را بر عهده آن ها گذاشته و این ها مجموعا سخت و سنگین به نظر میرسیده، حالا می گوید: «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ». در یک کلمه یعنی شما با چیزهایی از دنیا خو گرفتید و انس و محبت پیدا کردید، حال اگر بخواهید از این ها دور شوید و دین جدید و تکالیف جدیدی را بپذیرید، برای شما مشکل است، پس «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ». یعنی برای اینکه از این مشکل رها شوید، تحمل کنید این جدایی از گذشته و روی آوردن به آینده را. چون صبر اساسا یعنی تحمل نسبت به آن چیزی که خوشایند انسان نیست. و الا اگر چیزی خوشایند باشد را برایش تعبیر صبر بکار نمی برند، بلکه تعبیر انتظار را بکار می برند. بین انتظار و صبر فرق است. اگر آدم باید تحمل کند زمانی را برای رسیدن یک امری یا چیزی که خوشایند انسان است، تعبیر انتظار بکار می برند. اما اگر چیزی برای انسان ناخوشایند باشد و ناچار به تحمل باشد، تعبیر صبر بکار می برند. طبیعتا برای یهود اعم از عالمان و مردم عادی، دور شدن از مشتهیات دنیوی و روی آوردن به بعضی از تکالیف دین جدید، سخت بوده. لذا خداوند میفرماید از صبر کمک بگیرید. چه بسا این احتمال حتی با برخی احتمالاتی که ما در ادامه ذکر خواهیم کرد هم به نوعی تداخل داشته باشد و با هم قابل جمع باشد.

وجه دوم

وجه دوم اینکه صبر در خصوص تکالیفی است که در آیات قبل خداوند به آن ها اشاره کرده است. در آیات قبل خداوند تکالیفی را به عهده این ها گذاشته مانند: «لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا» و یا «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ». طبیعتا محدوده صبر در اینجا مقداری محدود تر از احتمال اول می شود به این جهت که آنجا در حقیقت سخن در این بود که به طور کلی حُبّ دنیا در آن ها رسوخ کرده بود و رو آوردن به دین پیامبر سخت بوده لذا دستور به استعانت از صبر داده شد. اما اینجا صبر فقط در برابر تکالیفی است که در آیات قبل بیان شد، لذا دامنه اش مقداری محدود تر است.

وجه سوم

وجه سوم این است که منظور از صبر در اینجا صوم باشد، یعنی استَعِينُوا بِالصَّوْمِ وَالصَّلَاةِ. این را هم بعضی از مفسرین از جمله فخر رازی در تفسیر کبیر گفته اند.^۱ روایاتی هم مؤید این معنا است علاوه بر اینکه به وضوح معلوم است که صوم نیازمند صبر است. یعنی کسی که خودش را از خوردن و آشامیدن و بقیه اموری که باید در مقام روزه از آنها اجتناب کند، حفظ می‌کند، این بالاترین مصداق صبر است. صوم بالاترین نمونه صبر است، لذا منظور از صبر در اینجا خصوص صوم است. کأن خداوند تبارک و تعالی در اینجا فرموده استَعِينُوا بِالصَّوْمِ وَالصَّلَاةِ.

وجه چهارم

وجه چهارم اینکه منظور از صبر، صبر فی الصلاة باشد. می‌گوید: «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»، یعنی استعانت بجوید به خود نماز و صبر در نماز. چرا در اینجا هم صبر را مطرح کرده و هم صلاة را؟ صاحب تفسیر جوامع الجامع می‌گوید: «استَعِينُوا بِالصَّبْرِ»، منظور صبر است بر ویژگی‌های نماز حقیقی. یعنی کأن خداوند می‌گوید از نماز کمک بگیرید و در نماز صبر داشته باشید. یعنی حوصله کنید و فکرتان را از زوائد و حواشی فارغ کنید، یک نماز حقیقی بخوانید، مواظب رسوخ و نفوذ افکار شیطانی در موقع نماز باشید اینکار واقعا سخت است و نیازمند صبر است. خواندن یک نماز حقیقی محتاج صبر است. برای همین است که منظور از صبر در اینجا یعنی الصبر فی الصلاة. کأن فرموده استَعِينُوا بِالصَّبْرِ فِي الصَّلَاةِ وَالصَّلَاةِ؛ یعنی استعانت بجوید به صبر در نماز و نماز هم یعنی نماز حقیقی که اینچنین به هم عطف شده اند.

وجه پنجم

وجه پنجم این است که بر اساس برخی روایات منظور از صبر یعنی رسول گرامی اسلام و امیرالمؤمنین علی (ع). کأن خداوند میفرماید این وظایف بر عهده شما است و باید کارها را انجام دهید و برای این منظور باید استعانت بجوید به خود پیامبر و امیرالمؤمنین.

وجه ششم

وجه ششم اینکه صبر به عنوان یک فضیلت اخلاقی مورد نظر است بدون اینکه متعلق خاصی برایش در اینجا منظور باشد؛ یعنی صبر در اطاعت، معصیت و مصیبت، یعنی همان انواع سه گانه صبر که در روایت هم وارد شده. صبر در اطاعت، صبر در مصیبت و صبر در معصیت.

اینکه کدام یک از این شش احتمال در اینجا مد نظر است و آیا قابل جمع هستند یا خیر و اینکه چرا مقدم شده است بر صلاة، مطالبی هستند که در جلسه آینده دنبال خواهیم کرد. «والحمد لله رب العالمین»

۱. تفسیر کبیر، ج ۲، ص ۴۹.

۲. جوامع الجامع، ج ۱، ص ۴۸.